

PÉTERI LÓRÁNT

Az utolsó évtized: Kodály Zoltán és a Kádár-rendszer művelődéspolitikája¹

Megkockáztatható a megállapítás: Kodály Zoltán az 1930-as évektől egyre inkább egy komplex művelődéspolitikai program másodlagos megnyilvánulásaként tekintett saját zeneszerzői, zenetudományi és művészetoktatási munkájára, valamint a később a neve alatt futó zenei programra. Ennek alapját egy doktrinális természetű eszmerendszer képezte, mely esztétikai, történeti, zenepszichológiai és -szociológiai meggyőződések, értékítéletek szövedékéből állt. Amint az az 1930-as években készült írásaiból² rekonstruálható, Kodály úgy vélte: minden erővel törekedni kell a modern és „idegen” polgárosodás, illetve városiasodás időszakában fragmentálódott és súlyos elmaradásokkal küzdő magyar zenei művelődés felvirágoztatására. Ennek alapja pedig csakis az autochton magyar népzene lehet, a magyar „zenei anyanyelv”,³ az „egyetlen klasszikus magyar zene”,⁴ amely egyenesen a „honfoglaló lélekhez”⁵ vezet vissza. A népzenenek éppúgy át kell hatnia az iskolai zenetanítást, mint a lehetőleg népművelői igénnyel fellépő művészeti termelést, s általában a zenekultúra minden megnyilvánulását. Mindehhez hozzájárult még Kodály esztétikájának klasszicista konzervativizmusa, a vokális műfajok iránti előszeretete, anglofil hagyományelvűsége, a német szellemi orientációval szembeni, antináci felhangoktól sem mentes ellenállása, valamint tantételeinek „pszichologisztikus-utopisztikus”⁶ legitimációja.

Zeneműveket és tanulmányokat írni, tanítványokat okítani pusztán a szellem gyönyörűségéért is lehet. Ám művelődéspolitikai elképzelések koncipiálására

¹ Tanulmányomhoz az alapkutatótást az MTA Zenetudományi Intézete „Kodály Zoltán és tanítványai” kutatási programjának keretében és támogatásával végeztem el. A tanulmány témájára a program eredményeit összefoglaló kiadványban, a releváns forrásanyagot is közreadva szeretnék visszatérni. Itt mondok köszönetet a programot koordináló Berlász Melindának.

² Kodály írásainak mind ez idáig legátfogóbb gyűjteménye: *Visszatekintés*, I–III. k. Szerk.: BÓNIS Ferenc. Zeneműkiadó Vállalat, Budapest, 1982., 1989.

³ KODÁLY Zoltán: Mi a magyar a zenében? Uo. I. k. 77.

⁴ KODÁLY Zoltán: Magyarország a zenében. Uo. II. k. 259.

⁵ Uo. 247.

⁶ HADAS Miklós: A nemzet prófétája: Kísérlet Kodály pályájának szociológiai értelmezésére. *Szociológia*, 1987/4. 469–490.

aligha kerül sor anélkül, hogy kiöltőjük legalább ne mérné fel a gyakorlati megvalósulás lehetőségeit a fennálló hatalmi-politikai viszonyok között. Mint ismeretes, e hatalmi-politikai viszonyok a két világháború közti időszaktól Kodály 1967-ben bekövetkezett haláláig Magyarországon többször gyökeresen átrendeződtek. Úgy tűnik, Kodály kész volt arra, hogy programja részleges megvalósulásának reményében mindig azokat az oldalakat hangsúlyozza, amelyek az adott kultúrpolitikai kontextusban a programot leginkább piacképessé tették.

Írásomban egyfelől igyekszem megvilágítani, milyen célok megvalósítására építette fel a politikai hatalommal szembeni stratégiáját 1956 után az öreg Kodály. Másfelől vizsgálom azt a tanulási folyamatot is, amelynek során a kultúrpolitikai irányítás felfogta, hogy immár elévült az a doktrína, melyet Kodállal kapcsolatban még 1951 körül Révai József alakított ki.⁷

Az újabb zenetörténeti irodalom Kodály 1956 utáni tevékenységét illetően egyrészt a patrónusra, az elítélt forradalmárok támogatójára koncentrál; másrészt a tudomány autonómiájának védelmezőjeként, a hatalom pragmatikus és ideológiai behatolási kísérleteinek elhárítójaként ábrázolja Kodályt.⁸ Ehelyütt arra szeretnék kísérletet tenni, hogy Kodályt egy olyan kulturális mezőben ábrázoljam, amelyen nem a civil (azaz a művészeti/tudományos) szféra és a kommunista hatalom állnak szemben egymással antagonisztikusan, hanem – a politikai hatalom által meghatározott kereteken belül – egymással versengő művelődéspolitikai paradigmák. Úgy vélem, Kodály pozícióját e mezőn döntően befolyásolta két tényező: 1. a magyar zenei modernizmus megkésett beérkezése az ötvenes-hatvanas évek fordulóján és 2. a szórakoztató zene, a zenei tömegkultúra áttörése ugyanekkor.⁹ Ebben az összefüggésben válik érthetővé, hogy Kodály, akit patronáltjai okán olykor „jobboldali–klerikális” erők támogatójaként ítélték meg s el a kultúrpolitika bizonyos képviselői, bizonyos megnyilvánulásaiban zsdanovi értelemben konzervatív ellenzékévé vált a kádári kultúrpolitikának.¹⁰

⁷ 1948-tól 1950 végéig a kommunista zenepolitika radikális osztályharcos attitűdöt tanúsított a „polgári tábort” részét képező „ellenséggel”, Kodállal szemben. 1951-re Révai felismerte: Kodály eszmerendszere és a népi-nemzeti hagyományra, klasszikus formákra, vokális műfajokra hivatkozó antimodernista zsdanovi doktrína között lényeges átfedések vannak, melyek kamatoztatható kultúrpolitikai tőkét jelentenek. A művelődéspolitikai emellett szembesülhetett azzal is, hogy Kodály a zenei életet sűrűn behalózó, jó néhány kommunista zenész is érintő kapcsolatrendszer középpontjában áll, s olyan széles körben ismerik és tisztelik, hogy lehetetlen marginalizálni. Révai úgy látta, hogy a zeneszerző reprezentatív ünneplése és tudományos célkitűzésének támogatása (az MTA Népzene-kutató Csoportját 1953-ban alapították, még Révai személyes közbenjárásával) legitimációs és centralizációs hasznot hozhat a zenepolitikának. Mindezt részletesen és okadatolva lásd PÉTERI Lóránt: Szabolcsi Bence és a magyar zeneélet diskurzusai. *Magyar Zene*, XLI/1. (2003. február) 3–48., XLI/2. (2003. május) 237–256. Ehhez lásd 12–20.

⁸ Lásd például BREUER János: „A szegényeket felmagasztalod...” In: Uő: *Kodály és kora*. Kodály Intézet, Kecskemét, 2002. 239–251.; SZALAY Olga, *Kodály, a népzene-kutató és tudományos műhelye*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2004. 318–326.

⁹ Lásd TALLIÁN Tibor: *Magyarországi hangversenyélet 1945–1958*. MTA Zenetudományi Intézet, Budapest, 1991. 117–119.; KRÓÓ György: *A magyar zeneszerzés 30 éve*. Zeneműkiadó, Budapest, 1975. 93–125. Vö. az irodalmi életre nézve KALMÁR Melinda: *Ennivaló és hozomány: A kora kádárizmus ideológiája*. Magvető, Budapest, 1998. 107–112.

¹⁰ Lásd STANDEISKY Éva: *Gúzsba kötve: A kulturális elit és a hatalom*. 1956-os Intézet és Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, Budapest, 2005. 302.

I.

Az MSZMP Politikai Bizottságának 1958. márciusi ülésén, a párt művelődéspolitikai irányelveinek tervezetéről szólva Kádár János kijelentette: „Meg lehetne ezt vitatni kritikus ellenfeinkkel is, akik alatt nem az ellenséget értem. [...] Kikre gondolok itt? Gondolok Németh Lászlóra, Kodályra, vagy odaadhatnánk Kisfaludy Stróblnak.”¹¹ Ezek a szavak meglehetősen jól érzékeltetik azt a státust, amelyet Kodály az 1956-os forradalom leverését követő hatéves konszolidációs időszak során a kultúrpolitikai mezőn elfoglalt. A „kritikus ellenfél” megfogalmazás egyfelől elhatárolóbbnak és némiképp keményebbnek tűnik, mint az „útitárs” terminus, amelyet Révai az ötvenes évek elején használt Kodállal és Szabolcsival vagy egyes népi írókkal kapcsolatban.¹² Ám az 1956 utáni politikai rendszer a „kritikus ellenfél” pozícióját úgy határozta meg, hogy az a „bevonási-beavatási procedúrán”¹³ keresztül egy szimulált pluralizmus részesévé vált. Ebben a folyamatban fontos szerepet játszott a tájékoztatásnak, a politikai információk szolgáltatásának informális, úgymond kölcsönös bizalom alapuló rendszere.¹⁴ De a bevonáshoz Kodály esetében evidensen kapcsolódtak a közéleti reprezentáció nyilvános gesztusai is.

1957-ben nyerte el harmadik Kossuth-díját, tagja volt a Hazafias Népfront Országos Tanácsa Elnökségének, de magától értődően folytatódott 1949 óta fennálló díszelnöksége a Zeneművészek Szövetsége élén is, melyet 1959-re pacifikált a politikai hatalom. A Művelődésügyi Minisztérium 1957-ben folytatta a Kodály-születésnap megünneplésének „évekre visszanyúló hagyományait”.¹⁵ A szokásos négy rendezvény mellett (ifjúsági énekkarok hangversenye; öntevékeny kórusok műsora; a *Háry János* című daljáték előadása az Operaházban december 15-én; az Állami Hangversenyzenekar Kodályhangversenye december 16-án) a háromnegyed százados évforduló tiszteletére további két kamaraestet és egy zenekari koncertet is szervezett az Országos Filharmónia. Mindehhez kapcsolódott még az Állami Népi Együttes *Székely fonó*-előadása és több vidéki hangverseny, illetve ismeretterjesztő előadás. A születésnapon levélben gratulált Kodálynak Aczél György művelődésügyi miniszterhelyettes, amint ugyanezen évben Kodály Zoltánnénak is.¹⁶

¹¹ Idézi KALMÁR Melinda: i. m. 150–151.

¹² PÉTERI Lóránt: i. m. 16–17.

¹³ KALMÁR Melinda: i. m. 151.

¹⁴ Uo. 77.

¹⁵ Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban MOL) XIX-I-4-aaa/49. d./52. Fasang Árpád feljegyzése Aczél Györgynek. 1957. november 19.

¹⁶ MOL XIX-I-4-aaa/49. d./52. Aczél György Kodály Zoltánhoz [1957]; MOL XIX-I-4-aaa/56. d./81. Aczél György Kodály Zoltánnéhoz [1957–1958]. – E levelek megírása mellesleg arra is figyelmeztet: nem tanácsos messze-menő következtetéseket levonnunk abból, ahogy Fasang Árpád emlékezett vissza a kilencvenes években Aczél és Kodály viszonyára. Fasangot hivatali főnöke, Aczél feddésben részesítette volna, amiért „...nagyobb felhajtást csinál ennek a Kodálynak, mint Ferenc Jóskának. Ezzel többet árt, mint használ. Utasítom, fogja rövidebbre az ünnepségeket.” (Idézi SZALAY Olga: i. m. 320.)

Mindebből úgy tűnhet tehát, hogy a politikai hatalom továbbra is legitimációs és centralizációs haszon lehetőségét látta Kodály ünneplésében.

Mindenesetre Kodály is tett megerősítő lépéseket a politikai hatalom felé, s ezek nem is kerültek el az utóbbi figyelmét. 1958 áprilisában, egy Kodály-művekből álló győri hangverseny után a zeneszerző interjút adott a *Kisalföld*-nek. Az április 4-én megjelent nyilatkozatban¹⁷ Orbán László, az MSZMP Központi Bizottsága Tudományos és Kulturális Osztályának vezetője több „pozitív megállapítást” talált, s ezt a ténytet Kádár János számára készített feljegyzésében rögzítette is.¹⁸ Kiemelte, hogy Kodály a belpolitikai helyzettel kapcsolatos véleményét firtató kérdésre így válaszolt: „Látom a törekvést a normalizálódás felé. Nagyon helyeslem, hogy a bűnösök elnyerik méltó büntetésüket. A kormánynak sok helyes és jó intézkedése van a nyugodt élet kialakításához.” A direkt apológia mellett Kodály a műsoron szereplő *Jézus és a kufárok* című, vegyeskarra írt művének (1934) értelmezését is aktualizáló horizontban helyezte el, s Orbán ebben is „pozitívumot” talált. Mint Kodályt idézte:

„Minden hivatal templomnak tekinthető, és akik benne nem végzik el jól a munkájukat, azokat ki kell kergetni. Nagyon örülök annak, hogy ma erőlyes harc indult a vagyon pazarlói ellen, a ma kufárai ellen. Az újságokban is olvasható, hogy a bíróságok hathatós intézkedéseket hoznak a kufárok megbüntetésére...”

Mihályfi Ernő, a szöveget utánközlő *Magyar Nemzet*¹⁹ főszerkesztője utóbb magyarázkodni kényszerült Kádár előtt, miután a párt vezetőjét – tévesen – arról tájékoztatták, hogy a napilap megrövidítve közölte a zeneszerző nyilatkozatát. Mihályfi leszögezte: „...megállapítottam, hogy a *Magyar Nemzet* Szerkesztősége ilyen hibát nem követett el. [...] én is hallottam arról, hogy Kodály Zoltán Győrben még többet is mondott volna, ez azonban sem a *Kisalföld*-ben, sem másutt nem jelent meg, és utólag nem is lehetett rekonstruálni, illetve megállapítani, hogy valóban bővebb volt-e a nyilatkozat, és esetleg a *Kisalföld* nem közölte volna az egészet.”²⁰

Kodály üzenetei mindenesetre olyannyira nem tévesztettek célt, hogy amikor később más témában levelezésbe bonyolódott Kádár Jánossal, utóbbi külön kitért erre: „Nagyon csodálkoztam a múlt esztendőben, amikor elolvastam az Ön nyilatkozatát, amelyet a Győr megyei lapnak adott. Abban az lepott meg engem, hogy Önnek volt egynéhány jó és elismerő szava küzdelmeinkről és kormányzatunk egyik-másik törekvéséről.”²¹

¹⁷ BÉKÉS József: Néhány perc Kodály Zoltánnal. *Kisalföld*, 1958. április 4. 6. A szöveg nem került be a *Visszatekin-tés* című gyűjteménybe.

¹⁸ MOL M-KS 288. f. 47/722. ő. e. Orbán László feljegyzése. 1958. április 14. Rajta kézírással: „Láttam. Kádár IV. 17.”

¹⁹ 1958. április 15. 5.

²⁰ MOL M-KS 288. f. 47/720. ő. e. Mihályfi Ernő Kádár Jánoshoz, 1958. június 7. Rajta kézírással: „Lerakni. Kádár VII. 7.”

²¹ Kádár János Kodály Zoltánnak, 1959. október 15. Közl.: *Kedves jó Kádár elvtárs! Válogatás Kádár János levelezéséből 1954–1989*. Szerk.: Huszár Tibor. Osiris, Budapest, 2002. 143.

Ilyen körülmények között Kodály okkal érezhette úgy, hogy a konszolidáció szempontjából minden nyilvános szereplése és akár csak megsejthető gondolata is esszenciálisnak tűnik a kultúrpolitika, sőt az általános politika irányítói számára. Másfelől azonban joggal gondolhatott arra is, hogy amennyiben céljai elérésére használni kívánja a berendezkedő politikai hatalmat, pozíciója lojális tisztázását nem kerülheti el. Kodály ugyan galyatetői elvonultságban töltötte a forradalom időszakát, de neve még így is fókuszba került: elnökévé választotta a Tudományos Akadémia Nemzeti Bizottsága és a Magyar Értelmiség Forradalmi Tanácsa; tudott volt az is, hogy 1956. június 6-án részt vett Nagy Imre 60. születésnapjának ünnepségén.²²

A kölcsönös közeledés nyilvános gesztusaival és a hatalom „bevonási-beavatási” kezdeményezéseivel párhuzamosan azonban már 1959-ben megfogalmazódott egy olyan agenda a Művelődésügyi Minisztériumban, amely Kodály marginalizálását tűzte ki célul. Értékelhetnénk e kettősséget jellegzetes, diktatórikus „húzd meg – ereszd meg” taktikaként. Ám a rendelkezésre álló források alapján joggal feltételezhetjük inkább azt, hogy a kultúrpolitikai irányítás különböző szintjein tevékenykedő vezetők adott esetben eltérő következtetésekre jutottak a követendő cselekvési tervekkel illetően. Annyi bizonyos, hogy a minisztérium zenei kabinetjét vezető Barna Andrásné személyében Kodálynak agilis és valódi politikai érzékkel rendelkező ellenfele támadt. Barnáné volt az, aki a zenepolitika irányítói közül elsőként vette észre, hogy a magyar zeneszerzés kibontakozó stilisztikai pluralizmusa szükségszerűen megváltoztatja Kodály szimbolikus státusát a zeneéleten belül. Kodály természetesen a magyar zeneszerzés *great old man*je maradt, ám az egységes magyar zene gondolatának, illetve a népi alapokon álló kompozíciónak a háttérbe szorulása az idős Kodály jelenlétét olykor akár zavarba ejtővé is tehetette.

Az 1960-as év körül értek be azok a folyamatok, amelyek már 1955 táján jelezték a népi-nemzeti stíluskonszenzus bomlását. Jelentkezett egy új magyar zeneszerző-nemzedék, amelyik a húszas-harmincas évek európai modernizmusának addig kompozíciós értelemben fel nem dolgozott tapasztalatait újonnan születő műveiben kamatoztatta. A kultúrpolitikai vezetés ezen új jelenségekkel szemben nem kívánt adminisztratív eszközökkel fellépni, hanem inkább olyan ideológiai keretet alkotott hozzájuk, amelyben azok a szocialista magyar kultúra részeként voltak értelmezhetőek. A művészetpolitikai doktrína már 1957-ben az „irányzatok versenyével” számolt, és a „szocialista realizmus” primátusa mellett támogatandónak ítélt „más realista irányzatokat” is. Eközben a túrt kategóriába sorolta „a népi demokráciával szemben nem ellenséges” „nem realista irányzatokat.”²³ Sára Tibor, a Magyar Zeneművészek Szövetségének későbbi főtitkára (Aczél György egyik fontos informátora zenei ügyekben) 1959-ben azt hangsúlyozta a szövetség

²² SZALAY Olga: i. m. 318–320.

²³ MOL M-KS 288. f. 33/1957/1. A művészetpolitika egyes kérdései. 1957 [december 14. ?]

előtt, hogy a „szocialista zeneművészet” immáron nem határozható meg normatív stíluskategóriákkal: „A szocialista zeneművészet kérdése nem egyszerűen nyelvi, technikai kifejezőeszközök kérdése. Ezek az eszközök csak függvényei annak a művészi folyamatnak, amelynek során a tartalom formává válik. Gazdag sokféleségük virágozhat – és kell is virágoznia – a szocialista zenekultúra talaján, és mindenki annyit ér számunkra, amennyire kinek-kinek a kezén művészi temperamentuma és nem utolsósorban mesterségbeli tudása szerint a szocialista művészet alapvető célját szolgálja.” [sic!] A „szocialista realista alkotói módszer zenei értelmének kimunkálását” pedig Sári – igen bölcsen és taktikusan – a jövőben elvégzendő feladatként határozta meg.²⁴

Akadtak persze tájékozatlan és kevésbé pallérozott káderek, aki nem értették meg az idők szavát, és zsdanovi szellemű antimodernista visszarendező-désben bíztak. Egy, az MSZMP KB Tudományos és Kulturális Osztályának készített jelentés 1959-ben arról referál, hogy a fiatal muzsikuskok egy csoportjának tagjai „...cinizmusukkal destruálják minden megnyilvánulásukat, istenítik a reakciós zeneművészeket (Hindenit [sic!], Stravinckij [sic!] stb.) hangos propagálói [sic!] a dekadens kapitalista zeneművészeknek.”²⁵ Ugyanakkor és ugyancsak a Tudományos és Kulturális Osztályának írt jelentésében egyelőre Barna Andrásné is úgy látta: „A fiatalok a »modernizmust« kívánják követni, ami a marxista felfogással szemben éppúgy reakciós, mint a konzervativizmus.” Ám nem ez a hangnem, és nem is ez a modernizmusellenes ideológia vált uralkodóvá az elkövetkező évek zenepolitikájában. Barnáné egy 1962-es általános jelentésében már némileg differenciáltabban azt fejtegette: „A zeneszerzők műveikben a »mai tematikát« nem sematikusán értelmezik többé, hanem a zenében, a művek formáiban és a zeneszerzési mód realizmusában korszerűségükkel fejezik ki »maiságukat«... Különböző stílusban születtek forradalmi kantáták, operák, szimfóniák, balettzenék, kórus- és kamaraművek stb. A szabadabb légkörben született egyikét olyan zenemű is, amely az ideológiai labilitás kifejezője, és »útkeresésként« túlhaladott kísérlethez nyúlt vissza. Ezek tömegigényt nem fejeztek ki, erre számot sem tarthatnak.”²⁶

Két évvel később pedig már Barnáné érvelt a Magyar Zeneművészek Szövetségének ama javaslata mellett, hogy a modernizmus nagyon különböző paradigmáit követő Kurtág Györgynek, Szokolay Sándornak és Petrovics Emilnek adjanak Kossuth-díjat. Maróthy János zeneesztéta a kommunista eszmeiség jegyében úgy vélte: „A legnagyobb állami díj a szocialista társa-

²⁴ MOL P 2146/60/1959. A Magyar Zeneművészek Szövetségének közgyűlése, 1959. október 29.

²⁵ MOL M-KS 288. f. 33/1959/20. Subik István–Sömjenyi Sándor–Baranyai Tibor (Művészeti Szakszervezetek Szövetsége): Jelentés a zeneművészet mai helyzetéről. 1959. március 10. – Paul Hindemith (1895–1963) német zeneszerző; Igor Stravinsky [Sztravinszkij] (1882–1971) orosz zeneszerző.

²⁶ MOL M-KS 288. f. 33/1959/8. Barna Andrásné: Általános helyzetkép a mai magyar zeneélet egyes területeiről. 1959. augusztus 10.; Uo. 33/1962/2. Barna Andrásné: A magyar zeneélet néhány kérdése. 1962. március 26.

dalom szocialista jellegű alkotásait hivatott jutalmazni.” Barnáné a szövetség elnökségi ülésén viszont – külső megfigyelőként – így fogalmazott: „Nem értek egyet Maróthyval. Nagyon egyetértek azokkal, akik azt mondják, hogy ezekre az új zenei törekvésekre, általánosságban a fiatalokra, oda kell figyelni. Az élet tovább megy. Ezt tudomásul kell venni. Vannak emberek, akik helyesen veszik tudomásul. Legyünk igényesek. A történelmi múlt kötelez bennünket. De szabad-e ennek a mércének megszabását mindenkire kötelezőnek tartani?” [sic!]²⁷

Mint láthattuk, 1959-ben Barnáné még nem tartott az „élet tovább megy” pragmatizmusánál. Azt viszont már ekkor felismerte, hogy az általa egyelőre reakciónak tartott „modernista” fiatalok fellépése megváltoztatja Kodály pozícióját a zenepolitikai mezőn és az esztétikai paradigmák piacán: „Kodály és leghívebb embere, Járdányi [Pál] a fiatalok között már nem játszanak uralkodó szerepet, mert felfogásukat konzervatívnak tartják.” Másfelől úgy látta, hogy bár „...a fiatalok... Kodály és Járdányi ellen is vannak művészi-ig, politikailag mellettük állanak.”²⁸

Barnáné mindenesetre elérkezettnek látta a pillanatot arra, hogy Kodályt megkíséreljék elszigetelni azokon a területeken is, ahol befolyása még erőteljesen érvényesült, mindenekelőtt a zenetudományosságban. 1959-es jelentésében az MTA Kodály vezette Népzene Kutató Csoportjának munkáját reakciónak és tudományellenesnek, emellett – egyes munkatársak esetében – klerikálisnak és nacionalistának ítélte. Úgy vélte: „A zenetudomány leszűkítése kizárólag népzene tudománnyá az egykor neves zenetudományunk elszűkítését, provinciálissá válását, a haladó tudománytól való elszakadását eredményezi. Magyarországon Kodályra való tekintettel és az ő megingathatatlan tekintélyébe akaszkodva rossz Kodály-utánpótlások születnek, és egyelőre a társadalmi és tudományos hasznukat tekintve, munkásságuk káros és félrevezető.”

Barnáné „a ma még bizonytalankodók” – itt Szabolcsi Bence és Ujfalussy József zenetörténészekre, illetve „az őket követő fiatalokra” utalt – kommunisták mellé való felsorakoztatását és Kodály, illetve az általa képviselt tudományos paradigma képviselőinek marginalizálását szorgalmazta. Idézett jelentésében hangsúlyozta: nem „adminisztratív intézkedésekre” és „mártírok” teremtésére van szükség, hanem „eszmei harcra” – vagyis nem pártkáderek tudományos pozícióba ültetésével, hanem a szakma belső feszültségeinek kiaknázásával kívánt célhoz érni.

Az MSZMP KB Tudományos és Kulturális Osztályának munkatársai, mielőtt megismerték volna Barnáné kritikáját a Népzene Kutató Csoport munkájáról, már megkapták az MTA vizsgálóbizottságának jelentését is. Eszerint „...a népzenei anyag szociológiai összefüggéseinek, történelmi fejlő-

²⁷ MOL P 2146/67. Jegyzőkönyv a Magyar Zeneművészek Szövetsége elnökségének 1964. november 17-i üléséről.

²⁸ MOL M-KS 288. f. 33/1959/8. Barna Andrásné: Általános helyzetkép a mai magyar zeneélet egyes területeiről. 1959. augusztus 10.

déstörvényeinek, esztétikai természetének, mindehhez pedig a nemzetközi és a »műzenei« összefüggéseknek a tudományos elemzését” a Népzene kutató Csoport nem tudja ellátni, mivel kizárólag a népzenei anyag gyűjtésére és filológiai gondozására koncentrál. A bizottság javasolta, hogy a Csoport mellett alakítsanak ki egy „4–5 státusos kis zenetörténeti részleget”. Ám „[m]int hogy a zenetörténeti részleg a népzene kutató csoportnak segítséget nyújthatna a népzenevel kapcsolatos történeti, szociológiai, esztétikai vizsgálatok terén is, és így a Csoport válláról terhet venne le, mivel továbbá a Csoportnak jelenleg 17 státusa van, a létrehozandó zenetörténeti részlegnek pedig csupán 1, indokolt, hogy az Intézet megvalósításával kapcsolatos átszervezések során a jelenlegi Csoport 3–4 státust a létrehozandó zenetörténeti részlegnek adjon át.”²⁹

Botorság volna a minisztériumi felelős és az MTA képviselői által írtakat mint a tisztán politikai és a tisztán szakmai megnyilvánulásait szembeállítani egymással. Maróthy János, az akadémiai jelentés egyik szignálója például a Tudományos Akadémián belül lefolytatott vitákban kifejezetten a Népzene kutató Csoport ideológiai elmaradottságát rótta fel. Sőtér István ugyanakkor egy „tematikájában kevésbé igényes filozófiai oktatás” segítségével gondolta orvosolni a Csoport munkájának egyoldalúságait.³⁰ Azt azonban látnunk kell, hogy Barna Andrásné kiváló érzékkel tapintott rá olyan valóban létező szakmai és tudányszervezési feszültségekre, amelyek Kodályval szemben zenetudományi berkekben ekkortájt kumulálódtak.

Mint már egy lábjegyzetben utaltam rá, az MTA Népzene kutató Csoportja Révai József messzemenő támogatásával jött létre, s hivatalosan a Nagy Imre-kormány regnálása idején alapították meg, 1953 augusztusában. A Népzene kutató Csoport nem egyszerűen Kodály vezetése alá került, hanem kifejezetten személyes kutatási projektjének megvalósítását szolgálta: tevékenységének középpontjában a Magyar Népzene Tára című kiadványsorozat, egy magyar népzenei összkiadás terve állt. A Csoport mindenestre az egyetlen zenetudományi kutatást szervező és finanszírozó tudományos akadémiai intézmény maradt egészen 1961-ig, a Bartók Archívum megalakulásáig. Eközben az akadémiai berkeken kívül folytatta ugyancsak nagy jelentőségű népzenei kutatásait Lajtha László. Az általános zenetudományi kutatással foglalkozó tudósok – zenetörténészek, zeneesztéták – pedig csupán az 1951 óta létező, Kodály által elnökölt MTA Zenetudományi Bizottságban próbálhattak bizonyos befolyást gyakorolni az akadémia tudányszervezési terveire. Az ország egyetlen zenetudományi tanszéke a Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskolán működött, s alig voltak kutatásra fordítható eszközei. A zenetörténész pályára készülő diplomások elhelyezésének kérdése egyre szorítóbbá vált.³¹

²⁹ MOL M-KS 288. f. 33/1959/13. Sőtér István–Szabolcsi Bence–Szabó Ferenc–Maróthy János: Az MTA Népzene kutató Csoportja munkájának megvizsgálására kiküldött bizottság jelentése. 1959. április 6.

³⁰ PÉTERI Lóránt: Adalékok a hazai zenetudományi kutatás intézménytörténetéhez (1947–1969). *Magyar Zene*, 2000. május (38/2.) 161–191. Ehhez: 181.

³¹ Uo. 174–178.

Érthető tehát a frusztráció, mely 1959-ben feltört a zenetudományi szakma képviselőiből. A Zenetudományi Bizottság ez évi jelentése egyfelől felpanaszolta: a „Minisztérium [...] nem veszi figyelembe kéréseinket, javaslatainkra nem válaszolnak.” Másfelől a Bizottság és a Népzene kutató Csoport kapcsolatát igen lazának ítélte, s megállapította, hogy a Bizottság a Csoport munkáját először csupán 1959 áprilisában értékelt. A jelentés emellett problematikusnak találta, hogy a Bizottságnak úgy kell tudományos felügyeletet gyakorolnia a Népzene kutató Csoport felett, hogy a kettő vezetője azonos személy. Az 1959 áprilisában megtartott belső, akadémiai vita végül figyelemreméltó kritikai álláspontokat tükrözött a Népzene kutató Csoport munkájával kapcsolatban, nem elhanyagolható történeti, néprajzi és muzikológiai szempontokat vetve fel.³²

Mindez kellő alapot adott ahhoz, hogy 1959 augusztusában Barna Andrásné felvázolja már idézett javaslatát egy új zenei/zenetudományi szövetségi politika kialakítására – lényegében Kodály elszigetelésére. A Népzene kutató rovására kialakítandó zenetörténeti részlegre vonatkozó MTA-javaslatot Barnáné be is építette jelentésébe.³³ Felmerült az elképzelés, hogy a Népzene kutató Csoportot egyesíteni kellene az Ortutay Gyula által vezetett Néprajzi Kutató Csoporttal, egy intézet keretében. Ezt később egy 1962-es jelentés is felvetette.³⁴ Ugyanitt kifogásolták, hogy a tudományos minősítés során a Népzene kutató Csoportban „[a] tudományos munka meghatározás nem mindig különül el, azaz a jellemzés nem tesz feltűnő különbséget a feldolgozó és rendszerező munka és az önálló, értekező monografikus munkát produkáló munkatársak között.” Azt is nehezményezték, hogy a Csoport munkatársairól adott politikai jellemzések túlságosan sematikusak. 1959 és 1962 között Kodály tehát kétségkívül bizonytalanságban érezhette magát abban a tekintetben, vajon az általa vezetett kutatóműhely megőrizi-e autonómiáját. Ám 1962-ben tökéletesen eredménytelenül zárultak le a Csoport beolvasztására, illetve kutatói státuszainak ritkítására tett kísérletek. Kodály mindössze egyetlen személyi változást hagyott jóvá a Csoporton belül az MTA I. osztályának nyomására: 1960-ban kinevezte igazgatóhelyettesének Rajeczky Benjaminget, a magyar zenetörténet, a népzene és a gregorián zene köztisztelőben álló kutatóját, mellesleg ciszterci szerzetest.³⁵

Kodály tehát csatát nyert. Pontosabban: a politikai hatalom minden valószínűség szerint letett arról, hogy megvívja e csatát. Ejtette a Barnáné által kezdeményezett izolációs tervet, és eközben kivonult azok mögül, akik azt a Tudományos Akadémián végre is tudták volna hajtani (Maróthy, Sötér, Ortutay). Hogy ez miért történt így, azzal kapcsolatban érdemes megfontol-

³² Uo. 176–179.

³³ MOL M-KS 288. f. 33/1959/8. Barna Andrásné: Általános helyzetkép a mai magyar zeneélet egyes területeiről. 1959. augusztus 10.

³⁴ MOL M-KS 288. f. 33/1963 [!]/33. Jelentés az [MTA I.] Osztályhoz tartozó intézetek minősítési munkájáról, az intézetek káderfejlesztési tervéről, valamint a tanszéki kutatók minősítéséről. 1962. június 28.

³⁵ PÉTERI LÓRÁNT: Adalékok a hazai zenetudományi kutatás intézménytörténetéhez (1947–1969). 180.

tolnunk, hogy Kodály nemzetközi reputációja szükségszerűen értékelődött fel a „békés egymás mellett élés” politikáját a „koegzisztencia” ideológiájával alátámasztó érdekében.³⁶ Ezzel a reputációval az 1948–1956 közti rezsim nem tudott túl sokat kezdeni, miután „nyugati” megítélése saját szemében voltaképpen indifferens volt. A korai Kádár-kormányzatnak azonban, amely igyekezett magának nemzetközi legitimitációt is szerezni, egyáltalán nem volt közömbös a kultúrdiplomáciai tőke, amely Kodály nyugati utazásaiban és kapcsolataiban rejtett. Ez azonban nem jelentette azt, hogy ezek az utazások ne váltak volna terepévé – legalábbis a politikai rendszer 1962 táján befejeződő szanalásáig – a politikai hatalom és Kodály erőfelméréseinek.

1960-as angliai útja előtt Kodálynak szembesülnie kellett az állami és pártkáderek konformizmusával. Úgy tűnik, a kultúrpolitikai vezetőket némileg zavarba ejtette Kodály második házassága. Kodály Zoltán Meruk Vilmossal és egy szovjet diplomatával tárgyalva arról panaszkodott: Aczél és Szirmai István KB-titkár azért próbálta megakadályozni Kodályné angliai kiutazását, mert attól tartottak, „...az angol sajtó csemegéje lesz az idős zeneszerző és fiatal felesége angliai megjelenése, s ettől meg akarják óvni.” Márpedig Kodály – mint mondta – „...csak felesége kedvéért akar Angliába utazni, hogy világot lásson a fiatal asszony. Feleségének akarta megmutatni magát a hagyományos díszdoktori talárban és sapkával, amelyet most haza kell hoznia.”³⁷

A beszélgetés Merukban mindenesetre megerősítette azt a véleményt, hogy „...Kodály Zoltán már eddig is észlelt hiúsága az utóbbi időben nagy mértékben felfokozódott. Felesége jelenlétében tetszeleg, pózol, ami – ha emberileg érthető is – Kodály Zoltánt nyugaton kínos helyzetekbe hozhatja. Ezért is úgy vélem, helyes volt a döntés, amely szerint Kodály Zoltán Angliába egyedül utazik.”³⁸

E ponton persze felmerülhet a kérdés, vajon nem Kodály esetleges emigrációjától tartott-e a kultúrpolitikai vezetés, amikor Kodályné kiutazását akadályozta. Ezt maga Kodály is felvetette az előbb említett beszélgetésen, egy útlevélosztályi beosztottól kapott információra hivatkozva. Meruk feljegyzésében mindenesetre nincs olyan utalás, ami ezt megerősítené. Kodályt végül feleségével együtt engedték ki Angliába, s ennek a döntésnek a helyeségéről a londoni nagykövetség beszámolója meg is győzhette a budapesti döntéshozókat: „Megítélésünk szerint Kodály feleségének kiengedése helyes volt, bár sokan meglepőnek tartják a nagy korkülönbséget, az otthon maradással kapcsolatos esetleges találgatásokat így elkerültük, és Kodályban is valószínűleg sikerült eltüntetni azt a kellemetlen érzést, ami előző látogatásakor – mint jeleztük – erősen megvolt.”³⁹

³⁶ KALMÁR Melinda: i. m. 202–205.

³⁷ Kodály többek között oxfordi díszdoktorrá avatására készült kiutazni.

³⁸ MOL XIX-1-4-rrr/2. d./968/A/1960. Meruk Vilmos feljegyzése Aczél Györgynek. 1960. április 28.

³⁹ MOL XIX-1-4-rrr/2. d./2420/A/1960. Szarka Károly külügyminiszter-helyettes Aczél Györgyhöz. Budapest, 1960. október 25. Melléklet: a londoni magyar nagykövetség Kodály Zoltán angliai útjáról szóló jelentésének másolata.

Kodály 1967-re tervezett kanadai útjának előkészítésekor hasonló incidensre nem került sor. A feljegyzésekből kiderül, hogy az ottawai magyar nagykövetségen úgy látták: Kodály szereplése a helyi magyar emigráció körében erősíti a magyarországi rezsim pozícióit (a látogatásra már 1966-ban sor került).⁴⁰

Az Ádám Jenő által kidolgozott „Kodály-módszer”, illetve a zenei általános iskolai oktatás rendszere olyan kulturális portéka volt, amelynek diplomáciai értéke a hatvanas évek kultúrpolitikai irányítása előtt sem maradt rejtve. Az őszinte nyugati érdeklődés emellett némi zavart is okozott a politikai hatalomban. Döntéseket kellett hozni arról, milyen intézmény és milyen formában szervezze, ellenőrizze vagy éppen korlátozza a Magyarországra érkező delegátusok tevékenységét. Olyan kihívás volt ez, amilyennel az ötvenes években aligha kellett az apparátusnak megbirkóznia. J. W. Horton (Staff Inspector of Schools) 1960-ban, Angliában megbeszéléseket folytatott Kodállal, s ennek hatására magyarországi tanulmányutat kívánt tenni skót kollégája kíséretében. A brit oktatási minisztérium által támogatott ügy elé a budapesti művelődésügyi minisztérium sem gördített akadályt, s a program összeállítását a Magyar Zeneművészek Szövetségére bízta.⁴¹ Jóval nagyobb szabású volt az a későbbi amerikai kezdeményezés, amely célul tűzte ki a „Kodály-módszer” amerikai szakemberek általi tanulmányozását, illetve amerikai zenepedagógusok továbbképzését és a Kodály-pedagógia meghonosítását az Egyesült Államokban. A National Foundation on the Arts and Humanities programjának meghirdetésében része volt Kodály 1965-ös amerikai látogatásának és a Johnson elnök tanácsadójaként működő Isaac Stern hegedűművész támogatásának is. Mindezt a hazai kormányzati tényezők óvatos örömmel fogadták. Mint a külügyminisztérium feljegyzése fogalmazott: „Ha a program tervei eljutnak a megvalósuláshoz, az nemcsak személyileg Kodály tudományos érdeme, hanem egyben a magyarországi zeneoktatási módszerek eredményeinek nagy elismerését is jelentené. Úgy gondoljuk, hogy a programmal kapcsolatos további fejleményeket érdemes és fontos pozitív érdeklődéssel figyelemmel kísérni mind a követség, mind hazai érintett szerveink részéről, anélkül, hogy álláspontunk kialakítása előtt bármilyen kérdésben véleményünket nyilvánítanánk az amerikai művészeti állami alapítvány felé.” A programot ugyancsak támogatólag fogadta, de kézben tartására is aggodalmasan figyelmeztetett Barna Andrásné 1966-ban: „A magyar zeneoktatási módszerek tanulmányozásának USA-tervével egyetértek. Amennyiben ez megvalósulásra kerülne, úgy lehetséges lenne az egész témát a Zeneművészek Szövetsége pedagógiai szakosztályának hatáskörébe utalni, és itt biztosítani a tanulmányúton lévők helyes politikai tájékoztatását. Annyi bizonyos, ha valóban hazánkba érkeznek, úgy a programjukat meg kell határoznunk.”⁴²

⁴⁰ MOL XIX-I-4-vv/9. d./0022/41–1966. irategyüttes.

⁴¹ MOL XIX-I-4-rrr/2. d./2435/A/1960. irategyüttes.

⁴² MOL XIX-I-4-vv/9. d./0022/77–1966. irategyüttes.

II.

Kodály mozgásterének relatív tágasságához nem elhanyagolható módon járult hozzá anyagi függetlensége, amely külföldről befolyó jövedelmein alapult. Jogdíjai ügyében Kodály az ötvenes évek végén olyan döntést hozott, amely félreérthetetlenül erősítette ezt az autonómiát, s kisebb botrányt is okozott. Ez az ügy – a Népzene kutató Csoportéhoz hasonlóan – azt példázta, hogy Kodály eredményesen védte meg azokat a privilegizált területeket, amelyek fölött egyszer már teljes ellenőrzést szerzett.

Kodályt a művei „mechanikai jogait” (lemezfelvételek) védő nyugat-német GEMA cég felkérte, hogy régi szerződésüket újítsák fel, sőt bővítsék ki.⁴³ A szerződés Kodály által nagyon is kívánatosnak tartott megkötéséhez (1959) azonban szükség volt a Szerzői Jogvédő Hivatal támogatására is, amely lehetővé tette, hogy a Magyar Nemzeti Bank a lebonyolításhoz devizahatósági engedélyt adhasson. Ezt a támogatást a Jogvédő Hivatal Külföldi Osztálya vezetőjének köszönhetően Kodály meg is kapta. Bár az akcióról késve értesülő művelődésügyi minisztérium már nem vizsgálta felül az eljárást, Kodály számára nem lehetett kétséges, hogy ezúttal nem járt a politikai hatalom kedvében. Az ügyét intéző jogásznak felmondtak a Szerzői Jogvédő Hivatalban, arra hivatkozva, hogy életre segített egy szerződést, amely „a magyar állam részére mind anyagi, mind erkölcsi szempontból előnytelen és művelődéspolitikai szempontból is helytelen.” Kodály interveniált „tettestársa” érdekében a minisztériumnál, de az akció sikeréről vagy sikertelenségéről nincsenek adataim.⁴⁴

Még Révai József minisztersége alatt, Kodály hetvenedik születésnapja alkalmából vállalta a magyar állam, hogy a zeneszerző számára haláláig két szobát tart fenn Galyatetőn. 1958 júliusában azonban Kodály úgy döntött, hogy számláját a továbbiakban maga egyenlíti ki, s erről nem az állami szerveket, hanem csupán az üdülőt értesítette. A döntés némi értetlenséget keltett a minisztériumban. Ahogy Barna Andrásné fogalmazott: „Véleményünk szerint tisztázni kellene Kodály Zoltánnal, hogy miért nem igényli az állam gondoskodását.” A tisztázó megbeszélésre sor is került a zeneszerző és Aczél között, ám ennek lefolyásáról már nem készült feljegyzés.⁴⁵ Az „állami gondoskodás” visszautasításának eme radikálisnak nem nevezhető formája valószínűleg szintén az anyagi függetlenség kifejezésének gesztusaként értelmezhető.

Hasonló gesztust tett Kodály, amikor kiderült, hogy az UNESCO szervezésében Izraelben megrendezendő 1963. májusi nemzetközi népzenei tanácskozásra az MTA csupán két tudós kiküldését tudja finanszírozni. Kodály kilátásába helyezte, hogy további kollégái kiküldését saját forrásból fogja

⁴³ Addig a mechanikai jogok kezelését és a jogdíjak behajtását a GEMA és Kodály angol kiadója megosztva intézték.

⁴⁴ MOL XIX-1-4-rrr/2. d./1852/A/1960. Dr. Szentiványi Gyula állásának felmondási értesítése. Lóke Gyula, a Szerzői Jogvédő Hivatal mb. igazgatója. 1960. július 20.

⁴⁵ Barna Andrásné feljegyzése Aczél Györgynek. 1958. október 10. Rajta kézírás: „Aczél et. megbeszélte Kodály Zoltánnal. Lerakható.” MOL XIX-J-4-rrr.

fedezni. Ezúttal is sikerült valamelyest zavarba hoznia az illetékes minisztériumot. Mint Barna Andrásné jelentésében kifejtette: „Több alkalommal közöltem már Kodály tanár úrral, hogy a Népköztársaságnak ilyen jellegű támogatásokra szüksége nincs, de, sajnálatos módon, anyagi erőink valóban körülhatároltak.”⁴⁶

Úgy tűnik, a korai hatvanas években igen élénk zenei-kulturális élet folyt a budapesti angol nagykövetségen. E társasági élet résztvevői számára feltehetőleg evidens volt, hogy jelenlétükről, viselkedésükről jelentés vagy feljegyzés landol egy művelődésügyi minisztériumi asztalon; de itt mégis létrejöhettek olyan találkozások, amelyek az autonóm tájékozódás iránti igény legalább részleges kielégítését jelenthették.

A követség 1960 végén négy előadásból álló sorozatot szervezett, többek között Kodály, Lajtha és a magyarországi „előélettel” és tanulmányokkal rendelkező zenekritikus-zenetörténész, Colin Mason részvételével.⁴⁷ Maga Mason a meghívását – külügyi információk szerint – Kodály kezdeményezésének tulajdonította.⁴⁸ E kezdeményezés jelentőségét világosan jelzi az a tény, hogy Meruk Vilmos azt javasolta Aczélnak: ne járuljon hozzá Mason beutazásához. Sári Tibor, a Magyar Zeneművészek Szövetsége főtitkára ugyanis arról tájékoztatta a minisztériumot, hogy „Colin Mason 1956-ban rágalmozó cikkeket írt rendszerünkről”.⁴⁹

Mason azonban „kitűnő, választékos magyarsággal” megtartotta a kortárs angol zenéről szóló, hangzó illusztrációkkal ellátott budapesti referátumát 1960 decemberében, a külügyminisztériumi feljegyzés szerint mintegy százhusz fős hallgatóság előtt: „...szembetűnő volt a növekedés a látogatók számában, a november 2-i Kodály-előadással összehasonlítva.”⁵⁰ Kodály maga betegsége miatt távol maradt, de felesége képviselte őt.

Míg az eddig említett esetekben Kodály a maga részleges autonómiáját erősítette, illetve juttatta kifejezésre, addig személyes pártfogoltjainak ügyében már 1958-tól kifejezetten offenzíven lépett fel a politikai hatalommal szemben.⁵¹ Magától értődően és szívósan gyakorolta azt a patrónusi szerepet, amelyet a politikai hatalom letéteményeseihez fűződő informális kapcsolatai alapoztak

⁴⁶ MOL XIX-I-4-zs-658–1963. Barna Andrásné: Feljegyzés Ilku elvtársnak. 1963. március 28.

⁴⁷ A negyedik előadóra nincs adat. Mason és Kodály biztosan megtartotta előadását, Lajtha esetében csak a programra tűzésére van adat. Mason az Eötvös Kollégiumban tanult a negyvenes években. (MOL XIX-I-4-rrr/2. d./2834/A-1960. A Külügyminisztérium Protocolle Osztályának feljegyzése. 1960. december 12. Másolat. Kapja Aczél György.)

⁴⁸ MOL XIX-I-4-rrr/2. d./2420/A/1960. Szarka Károly külügyminiszter-helyettes Aczél Györgyhez. Budapest, 1960. október 25.

⁴⁹ Várkonyi Lászlóné (Művelődésügyi Minisztérium Színházi és Zenei Főigazgatóság) feljegyzése Aczél Györgynek. 1960. november. 1.

⁵⁰ MOL XIX-I-4-rrr/2. d./2834/A-1960. A Külügyminisztérium Protocolle Osztályának feljegyzése. 1960. december 12. Másolat. Kapja Aczél György.

⁵¹ Breuer János közli – forrásmegjelölés nélkül – Kodály Kállai Gyulához, a Hazafias Népfrent Országos Tanácsának elnökéhez intézett 1958. december 7-i levelét, amelyben támogatja Mécs Imre halálos ítélet elleni fellebbezését. BREUER János: A szegények felmagasztalod... i. m. 246.

meg. Más kérdés, hogy a személyes kapcsolatokra épített, bizalmas kijáró-érdekérvényesítő út használatával Kodály éppen azt a mozgásteret fogadta el, amelyet a politikai hatalom szánt a „nem ellenséges” kulturális elitnek.

A Kodály iránti szimpátiával aligha vádolható Barna Andrásné 1959-ben úgy látta: „Kodály ma nem magáért, hanem kádereiért száll síkra.” Úgy vélte: „...tisztázni kellene vele, hogy az ő személyének nincs szüksége védelemre, de az iránta érzett tiszteletünket, elismerésünket és türelmünket nem kívánjuk átruházni érdemtelen híveire.” Végül freudi elszólással súlyosbítva úgy fogalmazott: „Javasolnám egyszer egy elmélyültebb beszélgetés során figyelmesen azt is közölni vele, hogy az ő emlékének[!] és a valóban tudományos haladást szolgáló tudományos és művészi örökségének megőrzői kizárólag a hagyományokat tisztelő kommunisták lehetnek.”⁵² Kodály azonban láthatóan nem kívánt lemondani arról, hogy – mintegy rendszer-legitimációs gesztusai ellentételezésekképpen – védelmet nyújtson politikailag *persona non grata*vá lett klienseinek.

1959 nyarán döntöttek a művelődésügyi minisztériumban többek között Molnár Antal nyugdíjazásáról, s tervbe vették Ádám Jenő, Bárdos Lajos, Járdányi Pál és Szöllősy András „eltávolítását” a Zeneművészeti Főiskoláról.⁵³ Molnár mellett végül Ádámnak és Járdányinak kellett elhagynia az intézményt. Különböző időszakokban mindhárman Kodály belső köréhez tartoztak. Molnár Antal zenetörténész-zeneesztéta Szabolcsi és Tóth Aladár mellett a kodályi zene és eszme első apostolai közé tartozott. Ádám Jenő dolgozta ki a Kodály-módszerként híressé vált zenepedagógiai metodológiát. A fiatalabb nemzedékbe tartozó Járdányi pedig Népzenekutató Csoportban volt beosztottja és zeneszerzőként követője a mesternek. Úgy tűnik, patrónusi szerepét hármójuk közül Kodály csak Járdányi esetében játszotta el.

1956 őszén Járdányi aktív részt vállalt a Magyar Zeneművészek Szövetsége forradalmasításában, tagja volt az Értelmiségi Forradalmi Tanácsnak. 1959-ben, a Zeneművészeti Főiskolán betöltött állásától való megfosztása előtt, kétszer is nyilatkoznia kellett politikai felfogásáról a minisztérium képviselői előtt. Járdányi „...rendkívül őszintén és becsületesen elmondta, hogy véleménye szerint rendszerünket az erőszakosság jellemzi, mert Déryt és társait szerinte indokolatlanul tartjuk börtönben, jöllehet ő szocialistáknak tartja azokat. Kijelentette, hogy még a Bach-korszak vezetői sem alkalmaztak erőszakot szellemi vezetők ellen. Úgy látja – bár legjobb tudomásunk szerint személyesen nem járt tsz-ekben –, hogy a termelőszövetkezetek szervezése is erőszakosan folyik.”⁵⁴

Minderről Meruk Vilmos, a művelődésügyi minisztérium Színházi és Zenei Főigazgatóságának vezetője tájékoztatta Kodály Zoltánt, nyilvánvalóan már

⁵² MOL M-KS-288.f. 33/1959/8. Barna Andrásné: Általános helyzetkép a mai magyar zeneélet egyes területeiről. 1959. augusztus 10.

⁵³ MOL I-4-aaa/59. d./100. Varga Sándorné: Nyugdíjazásra javasolt tanárok a művészetoktatási intézményekben. 1958. július 23. Rajta kézirással: „A Zeneművészeti Főiskoláról eltávolítjuk: Ádám Jenőt, Bárdos Lajost, Járdányi Pált, Szöllősy Andrást. Meruk. 7. 23.”

⁵⁴ MOL XIX-I-4-rrr-1660/A-1959. Meruk Vilmos Kodály Zoltánhoz. Budapest, 1959. szeptember 4.

Kodály intervenciós kísérletére reagálva. Járdányi érdekében Kodály Kádár Jánossal is levelezésbe bonyolódott: Kádárnak ezzel hosszas önvallomásra adott lehetőséget, de Járdányi eltávolítását nem tudta felülvizsgáltatni.⁵⁵ Ugyanezen levelezés során Kodály védelmébe vette egy másik patronáltját, Bors Irmát, a budapesti Lórántffy utcai ének-zenei általános iskola elbocsátott igazgatóhelyettesét.⁵⁶ Bors Irma érdekében Kodály Ilku Pál miniszterhelyettes is ostromolta soraival. Ilkunak írt levelében így fogalmazott: „Bizonyára tudomása van a Lórántffy uccai zenei általános iskoláról. Most fejezte be 5-ik évét, s hogy ilyen rövid idő alatt világhírű lett, hogy külföldi pedagógusok csodájára járnak, ez egyedül Bors Irma tanárnő érdeme, aki az intézet lelke és munkatársainak példaképe. Csodálatos pedagógustehetése régóta ismert, a zenei főiskola tanárjelöltjeit már az 1940-es évektől hozzá osztotta be gyakorlati tanítás elsajátítására, bár akkor még apáca volt. Most értesülök, hogy áthelyezték a XIV. kerületbe *nem* zenei ált. iskolába. Ez olyan, mintha borotvával kaszálnának. De úgy látszik, az iskola újdonsült igazgatónője ezzel nem éri be. Áthelyeztetett még egy kiváló tanerőt, egy harmadik ellen mondvacsínált fegyelmet indított, nyilván szintén eltávolítási céllal. Emellett behozott egy teljesen alkalmatlan tanerőt, aki neveltség tárgya a tanulók előtt. Tehetlenségéről az év végi vizsgán személyesen meggyőződtem.”⁵⁷

A Kodálynak válaszolni szándékozó Kádár tájékoztatására Aczél György a következőket jelentette:

„Bors Irmát, a Lórántffy utcai iskola volt igazgatóját, később igazgatóhelyettesét – az új kommunista igazgatóval való állandó nézeteltérések, villogások, klerikális befolyás stb. miatt – a Fővárosi Tanács, a kerületi tanács, a Szülői Munkaközösség és mások javaslatára áthelyezték. Tekintettel kiváló szakmai működésére – bár elérte a korhatárt – nem nyugdíjazták, hanem áthelyezték.

Kodály Zoltán az áthelyezés miatt levélben hozzánk fordult, mi ennek alapján kivizsgáltuk az ügyet és megállapítottuk, hogy helyesebb lett volna, ha nem őt, hanem másokat helyeztek volna onnan el, és Bors Irmával beszéltek volna. Helytelen volt az, hogy nem zenei iskolába helyezték. Közbelépésünkre módosították a korábbi helytelen intézkedést, és a XIV. kerületben egy zenei tagozatú osztály szervezésére kapott megbízást. Ezzel a megoldással Bors Irma is egyetért, bizonyítja ezt a másolatban mellékelt nyilatkozat is. Más, helyes megoldásra akkor már nem volt lehetőség.”⁵⁸

Ezúttal tehát volt bizonyos foganatja Kodály közbenjárásának, amiről Kádár tájékoztatta is a zeneszerzőt. Az Aczél által írottaknak megfelelően elismerte, hogy „lett volna más, célszerűbb eljárás is”.⁵⁹ Ha Kodály egy –

⁵⁵ *Kedves, jó Kádár elvtárs. Válogatás Kádár János levelezéséből 1945–1989.* i. m. 141–147.

⁵⁶ Bors Irma, eredetileg apáca, zenepedagógus; a negyvenes évek elejétől állt kapcsolatban Kodállal.

⁵⁷ MOL XIX-I-4-zs-850/1959. Kodály Zoltán Ilku Pálhoz, 1959. augusztus 3.

⁵⁸ MOL: XIX-I-4-rrr/2. d./-1660/A. Aczél Kádárhoz, 1959. szeptember 12.

⁵⁹ Kádár János Kodály Zoltánhoz, 1959. október 15. Közli: Huszár Tibor (szerk.): *Kedves, jó Kádár elvtárs.* i. m. 142.

mégoly nagyhírű – zenei általános iskola belső ügyeinek részleteiről hajlandó volt levelezni országos kulturális és általános politikai vezetőkkel, annak üzenetértéke többek között az lehetett: a zeneoktatás az a kitüntetett terület, ahol Kodály egyértelmű viszonzást vár a nyilvánosságban való, a hatalomnak hasznot hozó részvételéért. A zeneoktatás kérdéseit illetően a hatvanas évek elejétől kezdve egyre több, nyílt konfrontációt vállalt a politikai hatalommal, s erre éppen annak a politikailag korlátozott nyilvánosságnak a fórumait használta fel, amelyben az ő részvétele – másfelől – oly kívánatosnak tűnt a hatalom szemében.

Az új általános iskolai tantervi javaslatot Kodály a *Magyar Zene* című folyóiratban bírálta meg, 1961-ben.⁶⁰ Nehezményezte, hogy az ének-zeneórák számát csökkentik és igen szerény méretekben akarják tanítani a zenei írás-olvasás, vagyis a szolfézst. Úgy vélte, „[a]z élmény minimális előfeltétele az egyszerű dalom biztos leolvasása”.⁶¹ Ugyanakkor bizalmatlansággal beszélt a gyermekhangszerek használatának lehetőségéről, és szkepszissel nyilatkozott a tantervi javaslatban előtérbe kerülő énekórai zenehallgatásról is, mondván: „...a zenehallgatás túlsúlya passzivitásra ítéli a tanulókat, pedig csak aktív tevékenység visz közelebb a zene titkaihoz”.⁶²

Vagyis éppen azokon a pontokon támadta a tervezetet, ahol az újításokat kívánt bevezetni a „tradicionális énektanításhoz” képest. A művelődésügyi minisztériumban elkészített munkaanyag egyenesen abból indult ki, hogy „[a]z énektanítás szerves részét tevő hangjegyről való éneklés tanítása is jórészt elvesztette társadalmi bázisát, mert a felnőtt társadalom zenei művelődésének immár nem a karéneklés a legfőbb módja, hanem a zene hallgatása lett [sic!].”⁶³

1962-ben Kodály Nyers Rezső pénzügyminiszterhez intézett nyílt levélben hallatta hangját a „népgazdasági vonatkozású” zenei ügyekben.⁶⁴ A *Kortársban* megjelent cikk egyfelől a szerzői jogdíjakkal kapcsolatos tervezeteket bírálja, másfelől pedig az ország elparlagiasodott zenei műveltségét kárhoztatja. Idézve Kacsóh Pongrác 1910-es írását a magyarok zenei műveltségéről, megállapítja: „Ötven év alatt csak annyi változott, hogy a kuplék és nóták helyét a jazz és táncdal foglalta el.” A Magyarországon képzett, de külföldre került magyar muzsikusokra utalva pedig megállapítja: „Zenei műveltségünk tehát már eddig is rengeteg pénzébe került az országnak, és kerül ezentúl is, ha nem változtatunk rajta.”⁶⁵

⁶⁰ Megjegyzések az új tantervhez. *Magyar Zene*, 1/6 (1961. június) 583–587. Újraközlí: *Visszatekintés*. I. k. i. m. 328–333.; Még néhány szó a tantervről. *Magyar Zene*, 1/9 (1961. december) 85–86. Újraközlí: *Visszatekintés*. I. k. i. m. 334–335.

⁶¹ Megjegyzések az új tantervhez. Uo. 330.

⁶² Uo. 331.

⁶³ MOL M-KS 288. f. 33/26/1959. Az általános iskolai ének-zenei tantárgyi bizottság álláspontja az általános iskola művelődési anyagának kiválasztására ének-zenéből. Bizalmasan kezelendő! Készült 100 példányban. Művelődésügyi Minisztérium Alsófokú Oktatási Főosztály. Budapest, 1959. december 1.

⁶⁴ Nyílt levél a pénzügyminiszterhez. *Kortárs*, 6/5 (1962. május), 729–730. Újraközlí: *Visszatekintés*. I. i. m. 336–338. Idézet: 336.

⁶⁵ Uo. 337.

Ugyanezen évben Kodály azonban sokkal részletesebben is kifejtette elégedetlenségét a művelődés- és különösen az oktatáspolitikai irányával kapcsolatban, méghozzá a Magyar Zeneművészek Szövetségének nyilvánossága előtt. A tény, hogy Kodály 1962 márciusában beszédet mondott a Magyar Zeneművészek Szövetségében, önmagában jelzésértékű.⁶⁶ Kodály 1949, vagyis fennállása óta volt díszelnöke a Szövetségnek, ám ebben a minőségében sosem élt a megszólalás lehetőségével. Szövetségi tevékenysége lényegében arra a néhány alkalomra korlátozódott, amikor az ötvenes évek első felének kimondottan zenetörténeti, szakosztályi vitáin vett részt. Majd másfél évtized elmúltával először érezte szükségét annak, hogy erre a helyzetre reflektáljon: „...feszélyez engem, hogy egy ilyen üres díszelnöki címet viseljek anélkül, hogy valami munkával ne járuljak hozzá Szövetségünk munkájához.”⁶⁷ Beszédének fő témája a tantervi reform, s azon belül különösképpen az általános iskolai ének-zeneoktatás tervezett változásainak bírálata volt. Ezt a kritikát azonban a zenei élet általános tendenciáinak konzervatív értékelésébe ágyazta. A magyar zene „hajóját” megítélése szerint három „fűrészés hal” fúrta: a „jazz” a „Rádió” és az „iskolaügy”. Míg a Rádió zenei műsorpolitikájából a normatív elem és a népművelői attitűd jelenlétét hiányolta, addig azt, amit jazznek nevezett, elsősorban lélektani hatásában marasztalta el. Utóbbi kérdéssel igen részletesen foglalkozott, feltéve a költői kérdést:

„Hogyan jusson el az igazi szerelem magasztos érzéséig, vagy csak a nagy költők erről szóló remekeinek megértéséig az, aki a legdurvább erotika légkörében nő fel, és hogy találja örömét a mozarti zenekar éteri hangzásában, akinek füléből legfogékonyabb éveiben a szaxofon és a csúszkáló rézfúvók akkordjai kiölték a nemesebb hangzás érzékét?

Hogy hogy jellemzi egy francia író a jazz-zenét és a szaxofont, azt csak franciául olvasnám fel – magyarul túlságosan vastag. [...] „Le caractère sensuel et phallique de ce timbre vouait le saxophone à la musique de plaisir: dans le jazz chant du saxophone ténor travers sans broncher les syncopes comme le phallus les spasmes du coït, avec la même sorte de corporéité.”

A Szövetség bölcsére kell bíznom, hogy ez ellen a jazz-áradat ellen micsoda védekezési módot tudnak kieszelni. De hogy valamit tenni kell, az kétségtelen, mert belefulladás egész zenei közéletünk.

...akinek fülébe [...] buján bűgő, mély női hang szól nyegle férfiganggal váltakozva, az hogyan érezze meg a legnagyobbak nemes, átszellemült zenéjét? [...] A levegő tele van a jazz mérgével. Ez ellen csak az iskola adhat ellenmérget, s annak adagja nem lehet elég nagy.

A jazz-örület egyéb kihatásairól nem akarok beszélni. De talán hallottak Önök a budai kürett-klubról, és beszéltek a leánytáborok orvosaival?”

⁶⁶ Kodály Zoltán akadémikus előadása a Magyar Zeneművészek Szövetségében 1962. március hó 8-án. MOL XIX-I-4-zs-917-1962. 20.d. Közl.: *Visszatekintés*. III. k. i. m. 99-112.

⁶⁷ MOL XIX-I-4-zs-917-1962. 20.d. Kodály Zoltán akadémikus előadása a Magyar Zeneművészek Szövetségében 1962. március hó 8-án.

Kodály, aki 78 évesen azzal büszkélkedett, hogy második házassága sem „névházasság”, és hogy „...ő fiatal korában nem járt bordélyházba, így ő még most is tényleges házasságot köthetett”,⁶⁸ úgy tűnik, kevés empátiával tekintett az épp csak rügyező hazai szexuális forradalomra. De talán ennél is lényegesebb, hogy az általa súlyosnak ítélt zenekulturális helyzet megoldására tett indítványai a hatvanas évek pragmatizmusát éppen csak kialakító magyar zenei közbeszéd számára zavarba ejtően idézhették vissza az évtizeddel korábbi kollektivizmus, aktivizmus és normatív idealizmus szellemét.

Szabolcsi Bence, aki talán a legkitartóbban maradt hitvallója a Magyar Zeneművészek Szövetségében meglelni vélt magasabb szövetségi eszmének, 1962-től nyilvános zenepolitikusi elnémulásával sejtette a felismert kudarcot. Ez a körülmény is megnöveli a jelentőségét annak, hogy a hasonló megnyilvánulásoktól addig következetesen tartózkodó Kodály éppen ekkor érezte szükségét a Szövetség, illetve a szövetségi gondolat mozgósításának:

„Mert mi lehet a célja egy szövetségnek? – talajt teremteni a jó zenének, feltörni a »szűzföldeket« és tudomásul venni, hogy még nagyon sok tennivaló van. A közönségnek nem használ, ha ki-ki csak a saját »háztájját« műveli. Nemrég hallottam egy előadást a rádióban, amely azt fejtette ki, hogy az egyén, az egyesek haszna sokkal nagyobb lesz, ha többet törődnek a nagy közös földdel, mint a háztájival, mert ha minden figyelmük a háztájira összpontosul, a közös földet kiveri a gyom. Volna itt beavatkozni valója a Szövetségnek a zenei élet minden terén.”⁶⁹

Kodály másik fontos és visszatérő hivatkozási alapja a szovjet példa volt. Egyfelől a hrucscovizmus élenjáró „nyitottságára” hívta fel előszeretettel a figyelmet: „Hruscsov akkor kezdett feltűnően tapsolni, amikor Tvardorszkij azt mondta, hogy a pártot nemcsak azzal lehet szolgálni, hogy a pártközpont deklarációit visszhangozzák, hanem önálló új gondolatokat is fel lehet vetni – nem tudom, osztja-e a magyar kormány és pártközpont ezt a tapsra indító tetszését Hruscsovnak...” – tette fel költői kérdését a szövetségi plénum előtt. Másfelől pedig a szovjet zenepedagógia körüli viták felelősségteljeségét állította követendő példaként szaktársai elé.

A Szovjetunióra való ilyesfajta hivatkozás éppenséggel az 1948–1956 közti Kodálytól sem volt idegen, csak akkor ezzel sokkal kevésbé maradt magára, mint a forradalom után. A szovjet példákra való hivatkozások – megritkulva, de – részei maradtak a zenei közbeszéd retorikai rutinjának a forradalom után is, de már a politikai hatalom képviselői, illetve a velük lojálisak is bizonyos kínos kötelelességként fogták ezt fel.⁷⁰

⁶⁸ MOL XIX-I-4-rrr-958/A-1960. Meruk Vilmos: Feljegyzés Aczél György elvtársnak, Budapest, 1960. április 28.

⁶⁹ Uo.

⁷⁰ Tallián Tibor hívja fel rá a figyelmet, hogy az 1958-as új szovjet zenei határozat, mely „alapjában helyesnek” nyilvánította az 1948-as zsdanovi zenei határozatot, s csupán annak túlzásait vélte korrigálandónak, kommentár nélkül jelent meg a magyar zenei sajtóban. „Ennek elsődleges oka a blamáztól való félelem: abban a stílárís erjedésben, amely ekkoriban a magyar zeneszerzés mustjából minél gyorsabban új bort akart varázsolni, még

Konzervatív-kollektivista érveléséhez Kodály dacos-defenzív modalitást rendelt. Beszédében többször a maga „öreges”, „illetve „magányos kapálásairól” beszélt; másfelől azonban retorikájának alapja a hivatal (a hozzá nem értő, bürokratikus, személytelen állami szervek) és a szakma (saját álláspontja) szembeállítás volt. Óriási tekintélye okán alighanem ritkán szembeállították nyíltan azzal, hogy a zeneoktatás és a zenei tömegjelenségek kérdésében éppenséggel a szakmával is vitatkozhatna; s hogy a politikai hatalom döntései nem feltétlenül függetlenek egyes szakmai csoportok érdekérvényesítő képességétől.

Kodály jazzellenes kirohanásaival szimbolikusan állítható szembe a tény, hogy a zsdanovista–antiamerikai boszorkányüldözés lezárását ígérve 1965-ben jazz-tanszak alakulhatott a Bartók Béla Zeneművészeti Szakközépiskolán: alapítója a Zeneművészeti Főiskola zenetudományi és zongora szakán végzett, harminchárom éves Gonda János. Kodály alkalmasint megengedhette magának, hogy e tanszak létrejöttének ne szenteljen túl sok figyelmet. Azt is megtehetette, hogy fölényes és kioktató választ adjon a nyilvánosság előtt Molnár Antalnak, aki cikkében szót emelt az ellen, hogy a Zeneakadémia zenész-hallgatóit szolmizálással és öncélúvá váló szolfézs-gyakorlatokkal gyötörjék.⁷¹ Ám Kodály már nem tekinthetett el attól, hogy ne lássa meg művelődéspolitikája komoly riválisát az állami zeneiskolák kialakuló hálózatában.

A Kodály zenekulturális ideáit megvalósítani hivatott intézménytípus ugyanis a (természetesen szintén állami) ének-zenei általános iskola volt. Itt a gyerekek a rendes általános iskolai tanórákon felül emelt számú énekkórán és karéneklésben vesznek részt, esetleg hangszeren is tanulnak. Az állami zeneiskola ezzel szemben a hangszeres képzésre specializálódott intézmény, mely a társas zenélés (zenekari, kamarazenei játék) lehetőségét is biztosíthatja, mindezt minimális tandíjért. A tanulók itt az általános iskola befejezése után is folytathatják tanulmányaikat, akkor is, ha nem készülnek zenei pályára. Az eltérő profilok mögött eltérő kultúrafelfogások is álltak (itt persze a két iskolatípusról mint elvont koncepcióról, s nem annak sokféle gyakorlati megvalósulásáról beszélek). Az ének-zenei általános iskola kodályi értelmét az „éneklő nép”, az iskolában elsajátított vokális népzenei „nyelvre” felépülő integer zenekultúra utópiája adja. Az állami zeneiskola számol a zenekultúra valós töredezettségével, és fő célja – ha ezt a hatvanas években nyilvánosan nem is hangsúlyozták – a polgári magaskultúra értékeinek közvetítése, elterjesztése, átélhetővé tétele a tömegtársadalomban: utóbbi koncepció politikai értelemben a századfordulós ausztro-marxista–szociáldemokrata művelődéspolitikában látszik gyökerezni.

az ókonzervatívok sem kockáztathatták a határozat nyílt támogatását vagy stílisz konkretizálását, ha nem akartak neveltségessé válni.” (Tallán Tibor: i. m. 117.)

⁷¹ MOLNÁR Antal: Megjegyzések a szolfézs-tárgy főiskolai oktatásához. *Magyar Zene*, 6/5 (1965. november) 508–510.; KODÁLY Zoltán: Kell-e szolfézs a Zeneművészeti Főiskolán? *Magyar Zene*, 6/6 (1965. december) 640–641.

Kodályt nyilvánvalóan zavarta az ötvenes évek második felében szaporodni kezdő állami zeneiskolák térnyerése. Az ügyet az informális kapcsolati hálón keresztül kívánta elintézni. 1966-ban Kállai Gyula miniszterelnök előtt balos konzervatív-kollektivistá érvekkel igyekezett diszkreditálni a zeneiskolákat, mondván, hogy azok „...nem képesek felfogni az egységes nevelés kulturális, morális és gazdasági jelentőségét... féltékenyen áskálódnak az ének-zene tagozatú iskolákra... a zeneiskolák előtt a régi burzsoá zene-tanítás lebeg, mely szerint a zene csak egy kiválasztott réteg tulajdona... a zeneiskola szakzenészeket képez...”⁷² Kállai Ilku Pál művelődésügyi minisztertől várt tájékoztatást. Ilku megvédte a zeneiskolákat, hangsúlyozva, hogy a két iskolatípus eltérő, egymást kiegészítő funkciót lát el, ám egyaránt a „tömegzenei nevelést” szolgálja. Úgy vélte, a zeneiskolák „cél- és feladatrendszerét [is] a kodályi elvek és módszerek alapján dolgoztuk ki”; célul a két iskolatípus „harmonikus összhangjának”, szoros együttműködésének megvalósítását tűzte ki.

Kodály tehát a politikai hatalommal való nyilvános konfrontáció és az informális befolyásgyakorlás során korántsem mindig a „szakmaidegen” adminisztrációval harcolt. Éppen ellenkezőleg: olykor éppúgy magától értő-dőnek tartotta a szakmai kérdések politikai-hatalmi úton való rendezését, mint az MTA vele megütköző vonalas káderei a Népzeneutató Csoport sorsát illetően.

Felmerülhet a kérdés, vajon Kodály nyilvános kritikája az oktatáspolitikával szemben nem egy olyan szimulált pluralizmus megnyilvánulása volt-e, ahol a közbeszéd szereplői előre meghatározott keretek között tesznek akár afirmatív, akár kritikus kijelentéseket, csupán azért, hogy fenntartsák az eltérő nézeteket artikuláló társadalmi diskurzus látszatát. A források cáfolni látszanak ezt a feltételezést, de legalábbis azt bizonyítják, hogy Kodály kritikai hangütése határátlépésként, kínos meglepetésként érte a kultúrpolitika irányítóit. 1962 tavaszán Ilku Pál összeállított egy „Kodály-anyagot”, amely tartalmazta Kodálynak a *Magyar Zenében* 1961-ben megjelent, az előzőekben már emlegetett cikkét (*Megjegyzések az új tantervhez*); az arra adott, Miklósvári Sándor által szignált minisztériumi választ;⁷³ Kodálynak a Zeneművészek Szövetségében, 1962 márciusában elmondott beszédét; valamint a pénzügyminiszterhez intézett levelének kéziratát, melyet a *Kortárs* folyóirat szerkesztősége juttathatott el még a megjelenés előtt a Művelődésügyi Minisztériumhoz. Ilku mozgásba hozta a művelődéspolitikai pártállami gépezetét. Megküldte az anyagot Szirmai Istvánnak, az MSZMP KB titkárnak, és konzultációt kért tőle. Ugyanezt az összeállítást elküldte Meruk Vilmosnak is, meghagyva, hogy „a pénzügyminiszterhez címzett nyílt leve-

⁷² MOL XIX-I-1-zs-2068–1966. Kodály levelét idézi Ilku Pál, Kállai Gyulához intézett levelében, Budapest, 1966. november 16.

⁷³ A „zenei nevelés” tanterve – vissza a régi Magyarországra felé? Megjegyzések Kodály Zoltán cikkéhez. *Magyar Zene*, I/9. (1961. december) 87–91.

let az illetékes elvtársak politikusan szövegezzék meg”.⁷⁴ Kodály felszólalásának gépiratát eljuttatta Orbán Lászlóhoz, a KB Agitációs és Propaganda Osztályának vezetőjéhez is. Közben tartotta a kapcsolatot a *Kortárs* szerkesztőségével: a cél az volt, hogy a Nyers Rezsőnek címzett nyílt levél a válasszal együtt jelenjen meg májusban. Úgy tűnik, maga a *Kortárs* is előkészített egy választervezetet, s közben Azél Györgyöt is bevonták az ügybe.⁷⁵

Ilku Pál Szirmai Istvánnak küldött levelében megfogalmazta súlyos aggodalmait: „...arra kell gondolnunk, hogy Kodály zenepolitikai vonalon, de politikai vonalon is, komolyan aktivizálódik. Ennek az aktivizálódásnak az lehet az oka, hogy nyolcvanadik születésnapjának közeledtét felhasználva általános kultúrpolitikai célkitűzéseink egy részét támadja. Az is lehet, hogy tanácsadói sűgásai, ösztökélései esetleg arra sodorják, hogy engedményeket csikarjon ki tőlünk a saját művészetpolitikai felfogásának megerősítésére, vagy olyan helyzetet teremtsen, ami megnehezítené [a] nyolcvanadik születésnapjáról való megemlékezéseket.”⁷⁶

Kodály pozícióját jól jellemzi, hogy Ilku nem a születésnap megemlékezések retorziós jellegű visszafogását fontolgatta, hanem ellenkezőleg: attól tartott, hogy Kodály harcos viselkedése kínos helyzetbe hozhatja az őt körbeünnepelő állami szerveket.⁷⁷ Ugyancsak szimptomatikus, hogy fel sem merült Kodály nyílt levele megjelenésének megakadályozása – csupán a válaszadás mikéntje foglalkoztatta az illetékeseket.

III. (Kodály a Szovjetunióban, 1963: esettanulmány)

Sárai Tibor zeneszerző, a Magyar Zeneművészek Szövetsége főtitkára 1963 tavaszán kelt levelében arról az igen zavarba ejtő tényről tájékoztatta Ilku Pál művelődésügyi minisztert, hogy Kodály Zoltán Szovjetunióba való meghívása „négy vagy öt éve” halasztódik.⁷⁸ Az a fennmaradt dokumentumokból is rekonstruálható, hogy legkésőbb 1960 tavaszán már valóban szóba került Kodály kiutazásának lehetősége. Egy külügyminisztériumi osztályvezető márciusban arról készített feljegyzést, hogy a szovjet fél véleménye szerint „...Kodály esetleges szovjetunióbeli utazása jó hatással lenne a magyar értelmiségre, különösen egyes, még mindig tartózkodóan viselkedő vezető kulturális személyiségekre.” A szovjetek „természetesen” ahhoz kötötték volna a meghívást, hogy Kodály azt mindenképpen elfogadja, de biztató jelnek tekintették, hogy a zeneszerző 1959-ben, első ízben, megjelent a szovjet követ-

⁷⁴ MOL XIX-I-4-zs-917–1962. Tömpe Andrásné, a miniszteri titkárság vezetője Meruk Vilmoshoz, a Zenei és Színházi Főigazgatóság vezetőjéhez, 1962. április 6.

⁷⁵ Király István (Kortárs szerkesztősége) levele Aczél Györgyöz. MOL XIX-I-4-zs-917–1962.

⁷⁶ Ilku Pál Szirmai Istvánhoz, az MSZMP KB titkárához, 1962. április 2. MOL XIX-I-4-zs-917–1962 (20.d.)

⁷⁷ MOL XIX-I-4-zs-3635–1962 (26. d.) Ilku Pál feljegyzése Aczél Györgynek, 1962. november 8.

⁷⁸ MOL XIX-I-4-zs-1197–1963. Sárai Tibor Ilku Pálhoz, Budapest, 1963. április 10.

ség november 7-i fogadásán.⁷⁹ Bő hónappal később Kodálynak otthonában adták át a Szovjet Zeneszerzők Szövetsége meghívását, miszerint Kodályt „az általa meghatározott időpontban, feleségével együtt szívesen látják a Szovjetunióban, a mai szovjet zenei élet tanulmányozása és a továbbiakban bármely üdülőhelyen üdülés, pihenés céljából.” Kodály késznek mutatkozott már 1960 őszén utazni, kérve, hogy az utazást valamelyik műve (például a *Háry János* vagy a *Psalmus Hungaricus*) bemutatójával kössék össze.⁸⁰

Kodály később már csupán két feltételt szabott kiutazásához: korára való tekintettel ne kelljen télen utaznia, és a látogatást kössék össze valamilyen egyéb programmal (tudományos előadás vagy a Szovjetunióban még be nem mutatott zeneműve premierje). A szovjet fél ígéretet tett arra, hogy Leninrádban az 1961/62-es szezonban bemutatják a *Háry Jánost*. Kodály lelkesen készült az utazásra, feleségét oroszra taníttatta. Csak az évad végére derült ki, hogy a premiert elhalasztják. „Kodály megdörzsölte a bajuszát – mi más is tehetett volna –, és tudomásul vette a dolgok ilyen állását” – írta Sárjai, már idézett levelében.⁸¹ Emellett érzékeltette miniszterével, milyen kínosan aszimmetrikus helyzetet eredményez a szovjet meghívás halasztása: „Közben Kodály a nyugati meghívások jelentéktelen részének eleget téve elkezdte utazásait a kapitalista országokba. Ebbe az időszakba esik az oxfordi díszdoktorrá avatás, a *Szimfónia* több országban történt bemutatója, a *Psalmus hungaricus* előadása a salzburgi ünnepi játékokon, Beethoven IX. szimfóniájával egy műsorban stb. Ilku elvtárs bizonyára tudja, hogy azokban az országokban, ahol Kodály megjelent, az állam vezetői és miniszterelnökei szokták fogadni, és bizonyára tudja azt is, hogy ilyen alkalmakkor milyen harcosan szokott a szocialista Magyarország mellett kiállni.”

Részint tehát arra figyelmeztetett, hogy a politikai hatalomnak, amennyiben legitimációs és centralizációs tökélet akar kovácsolni Kodály közéleti aktivitásából, illik azt méltó reprezentatív gesztusokkal viszonznia. Részint pedig arra, hogy egyszerűen blamázs, ha Kodályt, akit a koegzisztencia jegyében kulturális diplomataként igyekeznek a magyar politika (ki-)használni „nyugaton”, a szocialista tömb centrumában nem sikerül megfelelő fogadtatásban részesíttetni.

A *Háry*-bemutató penzumát mindenesetre átvette a moszkvai Sztanyiszlavszkij–Nyemirovics-Dancsenko Színház, s a premiért 1963 áprilisára tűzték ki. „A Sztanyiszlavszkij Színházból hárman fel is keresték Budapesten Kodályt a télen, a részletek megbeszélése végett. Az Öreg egy csomó változtatásba, még zenei természetűbe is belement, mert annyira kíváncsi volt a *Háry* szovjetunióbeli fogadtatására.” Csakhogy időközben Moszkvában ismét az előadás elnapolása mellett döntöttek („...mert nem tetszik a fordí-

⁷⁹ MOL XIX-I-4-rrr-600/A-1960. Rózsa Irén, a Külügyminisztérium I. sz. Politikai Osztálya vezetője Aczél Györgyhoz, a művelődésügyi miniszter első helyetteséhez, Budapest, 1960. március 11.

⁸⁰ MOL XIX-I-4-rrr-958/A-1960. Meruk Vilmos: Feljegyzés Aczél György elvtársnak. Budapest, 1960. április 28.

⁸¹ MOL XIX-I-4-zs-1197–1963. Sárjai Tibor Ilku Pálhoz, Budapest, 1963. április 10.

tás”). Megint Sáraira hárult a „megtisztelő feladat”, hogy a közölje a hírt Kodállal. A szovjetek meghívták ugyan egy *Psalmus*-előadásra, de Kodály ezt nem fogadta el, mondván, hogy „...őt a *Háry* érdekelte volna.”⁸²

Végül 1963 decemberére mégis kitűzték a *Háry János* bemutatóját. Az esemény ugyan Kodály kérése dacára télen zajlott le, ám így mód nyílt arra, hogy a szovjet zenei és kulturális élet notabilitásai megünnepeljék a mester születésnapját. Kodály látogatásához kapcsolva a Szovjet Zeneszerzők Szövetsége meghívta Moszkvába a magyar társszervezet képviselőit. A vizit előkészítése során Sárainak legalább olyan nagyságrendű, de eltérő természetű nehézségei támadtak, mint Kodály útjának tervezésekor. A Szovjetunióba való kiutazást ugyanis sorra lemondták a Magyar Zeneművészek Szövetsége titkárságának tagjai, sürgős elfoglaltságokra vagy betegségekre hivatkozva. Miután Szabolcsi Bence, Mihály András és Farkas Ferenc is kimentette magát, Sárainak kényszermegoldást kellett találnia, a minisztérium illetékesének jóváhagyásával: „Úgy változtatjuk meg Szövetségünk titkárságának jelentését, hogy az Szövetségünk szakosztályvezetőinek együttese.”⁸³ Ám később még Ujfalussy József is lemondta az utazást, Solymos Péter zongoraművész pedig a tanácskozáson való részvételt. Nem csoda, ha Sárainak úgy érezte: „A *látszat* [kiemelés tőlem, – P. L.] mindenesetre az volt, hogy lázasan keressük azokat az embereket, akik hajlandóak eljönni a Szovjetunióba. Nem volt kellemes a helyzet a Szovjet Szövetséggel szemben sem, ahová folyton új névsorokat voltunk kénytelenek küldeni a „titkárság” tagjairól. [...] Mindez azt mutatja, hogy Szövetségünk titkársága teljesen csődöt mondott ebben az egyáltalán nem jelentéktelen ügyben.”⁸⁴

Kodály így „létszámailag is segítségére jött” a magyar delegációnak. A küldöttseget búcsúztató Aczél György művelődésügyi miniszterhelyettes a pályaudvaron még bizalmasan magához intette az ekkora alighanem végsőkéig kimerült Sárainak, s megkérte, részletesen számoljon majd be Kodály viselkedéséről.⁸⁵

Kodály elejétől végéig részt vett a két zenei szövetség három napon át folyó tanácskozásán országaik újabb zenei terméséről; tiszteletbeli professzorrá avatták a moszkvai konzervatóriumban; születésnapján díszvacsorát adott tiszteletére a szovjet kulturális miniszter és a Szovjet Zeneszerzők Szövetsége; találkozott a moszkvai magyar nagykövettel, aki fogadást is rendezett a tiszteletére; a konzervatórium nagytermében szerzői estje volt, s végül december 21-én megtekintette a *Háry János* előadását. Viselkedésére alig volt panasz.

Aczélnak írt jelentésében Sárainak, pragmatizmusát elvesztve úgy vélekedett, hogy Kodály felszólalásai, pohárköszöntői, nyilatkozatai „fontos részét fogják képezni a magyar zenetörténetnek. Kodály még soha ilyen közel nem került

⁸² Uo.

⁸³ MOL P 2146/72. doboz. Sárainak Tibor jelentése Aczél György számára a magyar és a szovjet szövetség titkárságainak találkozásáról Moszkvában. 1963. december 27. Közreadtam: „Légy résen! Támad a burzsoá avantgardizmus!” Magyar zenészek gyümölcscsöze moszkvai tanulmányútja. 2000. XIV/3. (2002. március) 63–68.

⁸⁴ Uo.

⁸⁵ MOL P 2146/72. Sárainak Tibor Aczél Györgynek 1963. december 27-én.

hozzánk, mint a Szovjetunióban elmondott beszédeiben. [Kiemelés tőlem. – P. L.]” Állítását Kodály fél tucatszámú kijelentésével illusztrálta. Ezek a bonmot-k részint a fennálló magyar rezsimit dicsérték, részint pedig az átfedéseket hangsúlyozták a kodályi zenekulturális program és a szovjet modell között:

„1. Elmondotta, hogy Bartók és az ő művészete nem képzelhető el az orosz, úgynevezett Ötök [...] hatása nélkül.

2. [...] kifejtette, hogy az 1905-ben megkezdett népdalkutató munkájához az 1905-ös orosz forradalom adott ösztönzést.

3. Az első világháború alatt Berlinben emigráns orosz bolsevikokkal volt kapcsolatban, akik már akkor felhívták a figyelmét arra a változásra, ami azután 1917 októberében Oroszországban bekövetkezett.

4. Amikor a moszkvai konzervatórium díszprofesszorságáról szóló okmányt átadták, válaszbeszédében elmondta, hogy milyen nagy hatással volt rá 1947-ben első konzervatóriumi látogatása. Ott kapott ösztönzést arra, hogy végigküzdje harcát a zenét szerető nép nevelésének ügyéért a személyi kultusz évei alatt (nem így fejezte ki magát) eziránt nem sok megértést tanúsító kormányzattal szemben is. Ezért nem annyira díszprofesszorának érzi magát a moszkvai konzervatóriumnak, hanem sokkal inkább ennek a nagyszerű intézménynek tanítványaként dolgozott.

5. A *Háry* bemutatóján, amikor Furceva elvtársnő [a szovjet kulturális miniszter] gratulált, Kodály többek között azt válaszolta, hogy a tréfák és vidámság mögött meg kell látni a könnyeket is. A *Háry*ban a könnyek, a vidámság mögötti könnyek azt siratják, hogy az orosz és a magyar katona sokszor egymás ellen harcolt, így az első világháborúban is, pedig mennyivel jobb lett volna, ha az orosz és magyar katona már akkor összefog, és együttesen harcol a közös ellenség ellen.

6. Nyugodtan hal meg, mert 45 után, a sok cikk-cakk után, amit egyébként a forradalmak velejárójának tart, az utóbbi években nálunk jól, okosan és a nép érdekében vezetik az országot.”⁸⁶

Sárai ugyanakkor azt is megállapította, hogy a tanácskozások során a „népiség”, a „nemzeti jelleg” értelmezésének megvitatásakor „...időnként feszélyező volt Kodály jelenléte. Ugyanis sajnos szovjet részről Kodály helytelen nézetei is megerősítést kaptak, és ezzel Kodály jelenlétében mi nem vitázhattunk. Így például a népiség kérdésében Kodály újból az eldugott falvak népiségét tartotta kizárólagosnak, és a zeneszerző-ifjúság hibájaként róta fel, hogy nem tér le az aszfaltról. Ezekre és más kijelentéseire is megkapta [Thyihon] Hrennyikovtól az áment, amikor is a szovjet [zeneszerző szövetség] főtitkár a plenáris ülésen kijelentette: Kodály álláspontja a szovjet emberek álláspontja. Világos, hogy Hrennyikov nem Kodály narodnyik nézeteire gondolt, amikor ezt a kijelentést tette, hanem elsősorban a magyar mester hallatlanul pozitív és egyértelmű állásfoglalásaira. De Kodály már ott ug-

⁸⁶ MOL P 2146/72. doboz. Sárai Tibor jelentése Aczél György számára a magyar és a szovjet szövetség titkárságainak találkozásáról Moszkvában. 1963. december 27.

ratott bennünket, hogy a „szovjetek velem értenek egyet, nem magukkal.”⁸⁷

A *Háry Jánost* – Kodály hozzájárulásával⁸⁸ – meglehetősen tendenciózusan átigazították. A daljátékot vígoperaként hirdették meg, de moszkvai kiállításra okot adott arra is, hogy a klasszikus nagyoperetthez hasonlítsák. A Sztanyiszlavszkij–Nyemirovics–Dancsenko Színház produkciója – Kodály beleegyezésével – beiktatta az előadás elejére a *Kállai kettőst*, valamint egy másik ponton a kettőst a *Székely fonóból* (utóbbi felhasználását Kodály nyilatkozata nem erősíti meg). Az orosz szöveg a darab alaphangulatát is megváltoztatta, ahogy azt a moszkvai nagykövetség névtelen referensének informatív, bár hályogkovács módjára írt operakritikájából megtudhatjuk.⁸⁹

„Általában az egész előadás vidámságot, derűt sugároz, úgy gondolva, hogy ez kellőképpen kifejezi a magyar népi jelleget, ugyanakkor a magyar sors feletti bánat, amely talán az eredeti daljátéknak legfőbb mondanivalója, nem hangzik elég határozottan és érzékelhetően az előadásból. Ezért érződik bizonyos ellentmondás a zenei rész, amely az ízes humort, a szatírárt és a keserűséget is kifejezi, és a prózai rész, de legfőképpen a játéktípus között.”

A kocsmban játszódnó keretjátékot a szabadban zajló táncos népi jelenekekkel cserélték le. A külügyminisztérium informátora elégedett volt a Kemal Abdullajev vezényelte előadás díszleteivel: „A fiatal Levental sok ötlettel és nagy érzéssel találta el a népi meseszövésszerű stílusát, szerencsésen egybeöt-vözve a népi stilizálást, a naiv realizmust és primitivizmust.” Ám hiányolta a „magyaros jelleget” és „temperamentumot” a jelmezekből és a táncokból. Kevés táncos, szegényes figurák: diplomatánk azt gyanította, hogy a moszkvai színház nem fogadta meg a magyar szakkonzulensek tanácsait. Ellenben „[a]mi a színészi játékot illeti, itt nagy munkát végeztek. Nem könnyű dolog jól játszani és jól énekelni. A szereplők nagy része ezt a nehézséget kitűnően áthidalta... [A] daljáték a bemutatón szép sikert aratott...”, noha az igazi közönségsikert csak a szériaelőadások hozhatták meg, hiszen a bemutató protokoll-közönség előtt zajlott.⁹⁰ A *Háry*-bemutató és visszhangját bő hónap elteltével már egyértelmű kultúrdiplomáciai nyereségként könyvelte el a magyar művelődésügy.⁹¹

Hasonlóképpen nagyra értékelték Kodály szovjetunióbeli megnyilvánulásait. Aczél alaposan tájékozódott, s kiegészítette, ellenőrizte a Sáraitól kapott információkat. Nem sokkal a zenészek után ő maga is kiutazott a Szovjetunióba, s kihasználta a lehetőséget, hogy személyesen érdeklődjön Kodály magatar-

⁸⁷ Uo.

⁸⁸ Kodály Zoltán nyilatkozatát (A Háry János moszkvai bemutatóján) közli Bónis Ferenc: *Visszatekintés*. III. k. 532.

⁸⁹ MOL XIX-I-4-vv/8. d./ 0010-1–1964. A moszkvai nagykövetség 1964. január 9-én kelt jelentését Német[hl]y Béla külügyminisztériumi főosztályvezető küldte meg Keleti Sándorné főosztályvezetőnek (Művelődésügyi Minisztérium), 1964. január 18-án.

⁹⁰ Uo.

⁹¹ „A dalmű szeritünk is jelentős eseménye volt a moszkvai kulturális életnek, s pozitív hatása lesz a két ország közötti kulturális kapcsolatok kiszélesítésében. Nem véletlen, hogy a bemutató után fokozott érdeklődés nyilvánul meg magyar darabok iránt a Leningrádi Kirov, a moszkvai Operett és a Sztanyiszlavszkij színházak részéről.” MOL XIX-I-4-ww-0010-1–1964. Keleti Károlyné főosztályvezető Német[hl]y Béla főosztályvezetőnek, Budapest, 1964. január 31.

tásáról szovjet zenei, illetve kulturális notabilitásoktól. Mindennek alapján több mint kétoldalas feljegyzést készített, melyet Kádár Jánosnak terjesztett fel. Kádár utóbb még az apparátus három tagjával láttamoztatta ezt az írást.⁹²

Aczél végkövetkeztetése szerint Kodály „végig egyértelműen pozitív volt”. Furcevának külön is elmondta, hogy „a mai vezetésben mélységesen megbízik, érzi, hogy az ország és a nép jó úton halad, s meggyőződése szerint az ő zenepedagógiai életműve is biztonságban van. [...] Ugyanezeket fejtegette négy szemközti beszélgetéseken is.” Aczél arról is tudott, hogy hazatérve Kodály „velünk nem barátságosan érző emberek előtt is [...] és még Illyés Gyula és hasonló emberek előtt is hangsúlyozta, hogy van mit tanulnunk a Szovjetuniótól.” Kodály állítólag többször is azzal tréfálgzott: „Ha minden kötél szakad, és ha nem tudja itthon kollégáival szemben az igazát kiharcolni, neki van helye a Szovjetunióban is.” Aczél mindazonáltal megírta azt is, hogy Kodály „konzervatív álláspontját” a „népiség” kérdésében a szovjet delegáció elfogadta, amit a magyar küldöttek nehezményeztek.

Kodály látogatásának hozamával mind a politikai hatalom, mind pedig Kodály elégedett lehetett. A vizit diplomáciai értékét aligha lehetett túlbecsülni. A hazai politikai szisztémával kapcsolatos rendkívül affirmatív megnyilvánulások pedig azt az üzenetet hordozhatták, hogy a zeneszerző az 1962-re kumulálódó feszültségek után ismét konzolidálni kívánta viszonyát a politikai hatalommal. Talán nem túlzás azt feltételezni, hogy Kodály – akárcsak idézett győri nyilatkozata esetében –, ezúttal is mintegy előre megvásárolta azokat a bónuszpontokat, amelyeket később, a politikai hatalmat saját céljai érdekében befolyásolva beválthatott.

Kodálynak persze – ha már egyszer nem emelt kifogást az ellen, sőt nagy utazást is tett annak érdekében, hogy a szovjet kultúrpolitika körbeünnepelje őt –, aligha lett volna oka éppen Moszkvában és éppen 1963-ban, a magyarországi általános amnesztia és a represszió relatív oldódásának idején rendszerkritikus megjegyzéseket tenni. Azt is észre kell vennünk, hogy retorikáját olykor bizonyos kétélűség jellemezte. Ha a magyar és orosz katonák első világháborús szembenállása feletti sajnálkozás némi németellenes ízt hordozott is magában, talán olyanok is akadtak Kodály hallgatói közt, akiknek eszükbe jutott: magyar és orosz katonák nem az első világháborús idején harcoltak egymással legutóbb.

További kérdés, hogy a politikai hatalom képviselői nem becsülték-e túl a látogatás hazai rendszer-legitimációs hasznát. Mint láthatuk, a zenei elit fontos, aktív tagjai igyekeztek magukat kivonni a moszkvai látogatás kötelezettsége alól: a magyar zenei közbeszéd egyre kevésbé tudott és akart bármit is kezdeni a szovjet referenciával.

⁹² MOL M-KS 288. f. 47/735. Aczél György feljegyzése. 1964. március 2. Rajta Kádár kézírása: „Lásza: ~~Kállai~~ [Gyula]; Nemes [Dezső]; ~~Szirmai~~ [István]; Cseterki [Lajos]; Orbán [László]; ~~Gosztonyi~~ [János]; ~~Köpeczi~~ [Béla] elvtárs. Utána kérem vissza, és nálam lerakni. Kádár Ill. 3. [Áthúzások az eredetiben]” Valamint rajta: Nemes, Cseterki és Orbán szignója. Nemes Dezső 1959 és 1980 között PB-tag; Cseterki Lajos 1963 és 1966 között KB-titkár; Orbán László 1962 és 1967 között a KB Agitációs és Propaganda Osztályának vezetője.

Aligha vitás, hogy Kodály zeneszerzői becsvágya szempontjából nem volt közömbös színpadi művének – vagy legalább az abból készített orosz nyelvű dalműnek – a bemutatása a moszkvai nagyközönség előtt. De legalább ilyen fontos lehetett számára a komfortéret, ami abból adódott, hogy a zenei modernizmus előretörését pragmatikusan elfogadó és a népi alapon újjászervezett zenei művelődés utópiájáról lemondó magyar kollégákkal szemben az ő szövetségeseiként tűnhetett fel a zsdanovi értelemben konzervatív-nacionalista Hrennyikov.

IV.

Összefoglalásként megállapítható:

a) Kodály több affirmatív lépést tett a politikai hatalom felé. Ettől nyilvánvalóan hosszú távú célkitűzései legalább részleges megvalósulását várta. Rövid távú kérdésekben, illetve patrónusi szerepben pedig magától értődően használta az informális ügyintézés módozatait.

b) Hosszú távú célkitűzései közül legfontosabbnak zeneoktatási elképzelései érvényre juttatását érezte a hatvanas években. Kodály ezen a téren jelentős aktivitást fejtett ki és számos konfrontációt is vállalt. Emellett úgy tűnik, defenzívában érezte magát, s érvelése eszmei háttereként egy határozottan balos, kollektivistá-konzervatív ideológiát használt.

c) A politikai hatalom – vélhetőleg legitimációs, illetve centralizációs céloktól vezérelve – igyekezett bevonni Kodályt a hatvanas évek elején kialakuló szimulált nyilvánosságba, illetve a politikai információk szolgáltatásának informális, úgymond kölcsönös bizalmon alapuló rendszerébe. Folytatta Kodály reprezentatív állami ünneplésének az ötvenes évek elejére visszanyúló hagyományát. A kultúrpolitika irányítóinak egy része láthatóan úgy vélte: Kodály minden nyilvános szereplése és minden, akárcsak megsejthető gondolata is esszenciális az általános konszolidáció, de legfőképpen a zenei élet konszolidációja szempontjából.

d) A „koegzisztencia” jegyében álló magyar külpolitika számára fontos adu volt Kodály nemzetközi reputációja: ezt a tendenciát a Kodály-pedagógia iránti felélenkülő angolszász érdeklődés csak megerősítette.

e) Ugyanakkor a zenei intézményekben többször szembekerült egymással a kommunista hegemonia helyreállításának kísérlete és Kodálynak a patrónáltjai érdekében kifejtett tevékenysége. Kodályt mint „jobboldali” vagy „jobboldali klerikális” erők támogatóját-mentőjét a politikai hatalom bizalmatlanul figyelte.

f) A kultúrpolitikai irányítás egyes képviselői – a magyar zeneszerzés és zenei gondolkodás paradigmaváltását érzékelve – lehetségesnek és kívánatosnak tartották volna Kodály izolációját.

g) Kodály mindeközben továbbra is fontosnak tartotta biztosítani és hangsúlyozni a pártállamtól való teljes anyagi függetlenségét.